

O'ZLASHMA ARTIONIMLARNING MOSLASHUV TIPOLOGIYASI VA VARIANTLILIKNI ME'YORLASHTIRISH TAMOYILLARI

Safiyazova Nazokat Yangibayevna,

Ma'mun universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti O'zbek va sharq tillari kafedrası o'qituvchisi.

nazokatsafiyazova@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v18iC.1865>

MAQOLA HAQIDA/ О СТАТЬЕ	ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ
Qabul qilindi: 16-iyun 2026-yil Tasdiqlandi: 18-iyun 2026-yil Jurnal soni: 18-C Maqola raqami: 42 KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА onomastika, ideonim, artionim, o'zlashma artionim, kalka, transkripsiya, aralash tip, variantlilik, me'yorlashtirish, vositachi til, lingvomadaniy moslik	Ushbu maqolada o'zbek onomastikasining o'rganilmagan sohalaridan biri hisoblangan o'zlashma artionimlar - jahon hamda rus tasviriy san'ati asarlari atodli otlarining o'zbek tilida lisoniy moslashuv xususiyatlari, tarkibiy tuzilishi hamda ularning variantlilik holatlari 81 birlikdan iborat korpus asosida tizimli tadqiq etiladi. Asarlarning o'zbek tiliga o'zlashishida to'liq tarjima (kalka), aralash tip, transkripsiya, tavsifiy tarjima kabi moslashtirish modellarining miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari tahlil qilinib, qabul qiluvchi tilda semantik va madaniy moslik tamoyili yetakchi o'rin tutishi asoslab beriladi. Tadqiqot jarayonida o'zlashma nomlarning aksariyati o'zbek tiliga rus tili vositachiligida kirib kelgani aniqlanib, bu holat ikki bosqichli semantik siljish va xatoliklar kelib chiqishiga sabab bo'lgani ochib beriladi. Manbalarda uchraydigan ziddiyatli holatlar - diniy-e'tiqodiy tushunchalarning noto'g'ri almashtirilishi, leksik buzilishlar va manbashunoslik noaniqliklari tahlil qilinib, o'zlashma artionimlarni ilmiy, o'quv hamda lug'atshunoslik amaliyotida bixillashtirishga qaratilgan olti bosqichli me'yorlashtirish modeli taklif etiladi.
ABOUT THE PAPER	ANNOTATION
Accepted: 16 June 2026 Approved: 18 June 2026 Volume: 18-C Paper number: 42 KEYWORDS onomastics, ideonym, artionym, borrowed artionym, calque, transcription, hybrid adaptation, variation, standardization, intermediary language, linguacultural adaptation	This paper presents a comprehensive study of borrowed artionyms-proper names of works of world and Russian fine and visual arts functioning in the Uzbek language-based on an 81-unit empirical corpus. The author examines adaptation patterns, structural characteristics, and lexical variations, demonstrating that while anthroponymic and toponymic borrowing primarily relies on phonetic approximation, artionymic assimilation is governed by semantic and cultural congruence. The investigation reveals that Russian predominantly functioned as an intermediary linguistic vehicle, generating multi-tiered semantic shifts and occasional translation anomalies. By analyzing critical textual discrepancies-such as confessional term substitutions, typographical mutations, and art-historical misattributions-the study establishes six sequential principles for the lexicographical standardization and codification of borrowed artionyms in educational, scientific, and cultural discourse.

Kirish

Zamonaviy onomastikaning intellektual va estetik tafakkur mahsullarini o'rganuvchi ideonimiya tarmog'ida tasviriy san'at asarlarining atodli otlari - artionimlar alohida leksik-semantik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Agar milliy tasviriy san'at durdonalarining nomlanishi bevosita muallifning lisoniy va badiiy niyati bilan sinxron bog'langan bo'lsa, jahon va rus tasviriy san'ati asarlarining o'zbek tilidagi muomalasi o'zlashma artionimlar vositasida amalga oshadi. O'zlashma artionim o'zbek tilida yaratilmagan, biroq tarjima, transkripsiya, semantik moslashtirish yoki oraliq vositachi tillar orqali kirib kelib, ilmiy, o'quv, ensiklopedik hamda ommaviy axborot matnlarida faol qo'llanadigan lisoniy birlik sanaladi. Mazkur birliklar o'zbek onomastik ko'lamining periferik, ya'ni chekka qatlamini tashkil etsa-da, ularning o'rganilishi qabul qiluvchi tilning nominativ imkoniyatlarini, xorijiy madaniy kodlarni idrok etish va o'zlashtirish qoidalarini aniqlashda g'oyat katta ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etadi.

Dunyo tilshunosligida artionimlarning bir tildan ikkinchi tilga o'girilishi va ularning matnda faoliyat ko'rsatishi bo'yicha qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, T.S. Volojanina va M.A. Kapitonova rus artionimlarini ingliz tiliga o'girishda transkripsiya, kalka, modulyatsiya hamda eksplikatsiya (tasvirlash) usullarini asosiy vosita sifatida baholaydi [1]. N.M. Muxametgareyeva o'z ishlarida artionimlarning fransuz va rus san'atshunoslik diskursidagi

lingvomadaniy tabiatini, ularning tarjima jarayonidagi semantik transformasiyalarini tadqiq etadi [2]. Shuningdek, N.M. Muxametgareyeva va Z.A. Yusupova artionimlar evolyutsiyasini tahlil qilar ekan, bu nomlar o'zida muayyan etnosning madaniy-tarixiy kodlarini mujassamlashtirishini ta'kidlaydilar [3]. Biroq ushbu nazariy ishlarda tarjima jarayoni manba tilidan bevosita qabul qiluvchi tilga yo'naltirilgan holda o'rganilgan bo'lsa, o'zbek san'atshunoslik matnlarida vaziyat o'zgachadir. O'zbek tilida aksariyat xorijiy san'at asarlarining nomlari uchinchi vositachi til orqali o'zlashgan bo'lib, ko'pincha ularning aniq qaysi yo'l bilan shakllangani noma'lum qoladi. Shu sababli o'zbek materialida tahlilni mavjud yozma shakldan uning asl manbasiga qarab orqaga kuzatish usuli taqozo etiladi.

O'zlashma artionimning me'yorlashtirilishi antroponim yoki toponim transliteratsiyasidan tubdan farq qiladi. Chet el shaxs ismi yoki geografik joy nomi o'zbek tiliga o'tkazilganda asosan uning fonetik-tovush qiyofasini saqlash bosh mezon hisoblansa, artionimlarda asarning mazmuni, unda aks etgan ramziy obraz va syujet birinchi o'ringa chiqadi. Tasviriy asar nomining ma'nosi tomoshabinga tasvirni tushuntirish va ochib berish vazifasini bajargani bois, uning asosiy mezonini tovush mosligi emas, balki semantik va madaniy-konseptual moslik tashkil etadi. Bugungi kunda o'zbek tilidagi darsliklar, lug'atlar va maqolalarda jahon san'ati durdonalari nomlarining turli xil, ba'zan bir-biriga zid variantlarda

qo'llanishi ushbu sohada qat'iy ilmiy-nazariy me'yorlashtirish mexanizmini ishlab chiqishni dolzarb vazifaga aylantirmoqda.

Adabiyotlar sharhi

O'zlashma artionimlarning moslashuvi, ularning turli tillardagi qo'llanish shakllari hamda variantlilikni me'yorlashtirish masalalari zamonaviy onomastika, tarjimashunoslik, lingvokulturologiya va san'atshunoslik kesishmasida shakllanayotgan dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Tasviriy san'at asarlarining nomlari nafaqat badiiy asarni identifikatsiya qiluvchi nom, balki muayyan milliy-madaniy muhit, til tizimi va san'atshunoslik an'analarini aks ettiruvchi onomastik birlik sifatida ham namoyon bo'ladi.

Artionimlarning boshqa tillarga o'tishi va tarjima jarayonidagi transformatsiyasi masalasida Volojanina va Kapitonovanning tadqiqoti alohida ahamiyatga ega. Mualliflar rus tilidagi artionimlarni ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida nomning semantik mazmuni, strukturasi va madaniy komponentlarini saqlash bilan bir qatorda, qabul qiluvchi tilning me'yorlariga moslashtirish zaruratini ko'rsatadilar [1]. Mazkur yondashuv o'zlashma artionimlarning moslashuv tipologiyasini ishlab chiqishda tarjima, transliteratsiya, transkripsiya va semantik moslashtirish kabi usullarni farqlash uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Muxametgareyevaning tadqiqotida fransuz va rus san'atshunoslik diskurslaridagi artionimlar lingvokulturologik jihatdan tahlil qilingan. Muallif artionimlarni bir tildan ikkinchi tilga o'tkazishda faqat formal shaklni emas, balki nom tarkibidagi milliy-madaniy va konseptual mazmunni ham hisobga olish zarurligini asoslaydi [2]. Ushbu qarash o'zlashma artionimlarning moslashuvida til birliklarining bevosita ekvivalentligi bilan bir qatorda, badiiy adekvatlik masalasining ham muhimligini ko'rsatadi.

Muxametgareyeva va Yusupovanning artionim evolyutsiyasiga bag'ishlangan maqolasida badiiy asar nomlarining tarixiy va funksional o'zgarishlari tadqiq etilgan. Tadqiqotchilar artionimni statik nom emas, balki turli kommunikativ va madaniy sharoitlarda funksional xususiyatlari o'zgarib boradigan onomastik birlik sifatida talqin qiladilar [3]. Bu yondashuv o'zlashma artionimlarning ham vaqt o'tishi bilan dastlabki shaklidan fonetik, grafik, morfologik yoki semantik jihatdan farqlanuvchi variantlarga ega bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Azamatovanning o'zbek tilidagi artionimlarning lingvistik tadqiqiga bag'ishlangan dissertatsiya avtoreferatida tasviriy san'at asarlari nomlari o'zbek tilidagi alohida onomastik birliklar tizimi sifatida o'rganilgan [4]. Tadqiqot o'zbek artionimlarining strukturaviy, semantik va funksional xususiyatlarini aniqlashga qaratilganligi bilan mazkur mavzu uchun bevosita ilmiy ahamiyatga ega. Ayniqsa, artionimlarning shakllanishi va qo'llanishini milliy til tizimi bilan bog'liq holda o'rganish o'zlashma nomlarning moslashuv mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi.

Azamatovanning ideonimlarning leksik-semantik va pragmatik xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotida ideonimlarning mazmuniy tuzilishi, nominativ xususiyatlari va kommunikativ vazifalari tahlil qilingan [5]. Mazkur yondashuv artionimlarni ideonimlarning tarkibiy turi sifatida ko'rib chiqish hamda o'zlashma nomlarning ma'no va pragmatik xususiyatlari qabul qiluvchi til muhitida qanday o'zgarishini aniqlash uchun nazariy asos yaratadi.

O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarida esa o'zlashma artionimlarning grafik va imloviy moslashuvini me'yorlashtirish nuqtayi nazaridan muhim normativ manba hisoblanadi [6]. Xususan, chet tillardan o'zlashtirilgan nomlarni o'zbek yozuv tizimida ifodalash, ularning yozilish shakllarini yagona me'yor asosida qo'llash hamda variantlarning me'yoriy maqomini belgilashda mazkur qoidalar asosiy lingvistik mezonlardan biri bo'lib xizmat qiladi.

O'zlashma birliklarning til tizimiga kirib kelishi masalasini umumiy tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganishda Weinreichning tillaro kontaktlar haqidagi klassik tadqiqoti ham muhim nazariy manba hisoblanadi. Muallif ikki yoki undan ortiq tilning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan lingvistik o'zgarishlarni tahlil qilib, til kontaktlari jarayonida fonetik, grammatik va leksik moslashuv mexanizmlarining shakllanishini ko'rsatadi [7]. Ushbu nazariy qarashlarni o'zlashma artionimlarga tatbiq etish orqali ularning qabul qiluvchi til fonetik va grafik tizimiga moslashuv jarayonlarini izohlash mumkin.

Newmark tarjima jarayonida atqoli nomlar va madaniy birliklarni boshqa tilga o'tkazish masalasida transliteratsiya, transkripsiya, moslashtirish va tarjima kabi usullarning o'ziga xos xususiyatlarini yoritadi [8]. Mazkur nazariy yondashuv artionimlarning boshqa tillarga ko'chirilishida qo'llanadigan strategiyalarni tizimlashtirish uchun muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, asar nomining asl shaklini saqlash va uni qabul qiluvchi til me'yorlariga moslashtirish o'rtasidagi nisbatni aniqlashda ushbu qarashlardan foydalanish mumkin.

Venuti tarjimada begonalashtirish va o'zlashtirish strategiyalari o'rtasidagi farqni asoslab, xorijiy madaniy birliklarning tarjima tilida qanday darajada mahalliyashtirilishi masalasiga e'tibor qaratadi [9]. Ushbu nazariy yondashuv o'zlashma artionimlarning moslashuv darajasini aniqlash uchun ayniqsa muhimdir. Artionimning asl grafik shaklini saqlash, uni fonetik jihatdan moslashtirish yoki mazmunan tarjima qilish kabi variantlar aynan ushbu strategiyalar doirasida izohlanishi mumkin.

Crystalning tilshunoslikka oid tadqiqotlarida tillararo aloqalar, o'zlashmalar va til birliklarining yangi til muhitida shakllanishi bilan bog'liq jarayonlar umumiy lingvistik nuqtayi nazardan yoritilgan [10]. Mazkur qarashlar o'zlashma artionimlarning qabul qiluvchi til tizimida bosqichma-bosqich moslashuvi va variantlilikning yuzaga kelish mexanizmlarini tushuntirish uchun nazariy asos sifatida xizmat qiladi.

Umuman olganda, mavjud tadqiqotlar artionimlarning tarjimasi, evolyutsiyasi, lingvokulturologik xususiyatlari va o'zbek tilidagi lingvistik tabiatini turli jihatlardan yoritganini ko'rsatadi [1-5]. Shu bilan birga, o'zlashma artionimlarning **fonetik, grafik, morfologik, semantik va funksional moslashuv turlarini yagona tipologik tizim asosida tasniflash**, shuningdek, bir nomning parallel variantlari orasidan me'yoriy shaklni belgilash masalalari yetarlicha kompleks tadqiq etilmagan. Ayniqsa, o'zbek tilida qo'llanayotgan xorijiy tasviriy san'at asarlari nomlarining variantlilik va ularni yagona me'yor asosida shakllantirish masalasi alohida tadqiqotni talab qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy yo'nalishi o'zlashma artionimlarning o'zbek tiliga kirib kelish mexanizmlarini aniqlash, ularning moslashuv bosqichlarini tipologik jihatdan tasniflash, variantlilikning yuzaga kelish sabablarini belgilash hamda artionimlarning me'yoriy shaklini tanlashning lingvistik mezonlarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning metodologik asosini chog'ishtirma-tarixiy, matnshunoslik, komponent tahlil hamda referensial semantika tamoyillari tashkil etadi. O'z artionimlar (milliy asarlar nomlari) muzey inventar kitoblari, muallif imzosi va ko'rgazma kataloglarida sinxron fiksatsiyalansa, o'zlashma artionimlar qabul qiluvchi tilda faqat yozma matnlarda mavjud bo'ladi. Shu munosabat bilan mazkur tadqiqot filologik matnshunoslik yo'nalishida olib borildi, ya'ni tahlil markaziga tasviriy asarning o'zi emas, balki uning o'zbek tilidagi bosma va elektron manbalarda ifodalangan nomining lisoniy qo'llanishi qo'yildi. Ishda o'zlashma artionimlarning asl manba tilidagi shakli, rus tilidagi oraliq varianti va o'zbek tilidagi amaliy qo'llanishi qiyosiy-etimologik tekshiruvdan o'tkazildi.

Natijalar

To'plangan 81 ta o'zlashma artionimning lingvistik tahlili ularning o'zbek tiliga kirib kelishida yettita asosiy moslashuv tipi amal qilganini ko'rsatdi. Olingan natijalar o'zlashma tasviriy san'at asarlari nomlarida semantik tarjima usuli mutlaq ustunlikka ega ekanini tasdiqlaydi. Birinchi va eng katta guruhni to'liq tarjima yoki kalka tipi tashkil etadi. Mazkur modelga korpusdagi jami 44 ta birlik mansub bo'lib, bu umumiy ko'rsatkichning 54,3 foiziga to'g'ri keladi. Ushbu guruhga "To'qqizinchi val", "Uyqudagi Venera", "Adashgan o'g'ilning qaytishi", "Shaftoli ushlagan qiz", "Paranji kuydirish", "Keksa baliqchi", "Tog'da bahor", "Qora dengiz" kabi o'nlab mashhur asarlar kiradi. To'liq tarjima tipida xorijiy nomning barcha tarkibiy qismlari o'zbek tiliga o'g'iriladi, bu esa nomning tasviriy asar mazmuniga to'g'ridan-to'g'ri ishora qilish qobiliyatini to'liq saqlab qoladi. Mazkur model doirasida ikki yo'nalish ajralib turadi: birinchi yo'nalishda chet tilidagi so'zlar to'g'ridan-to'g'ri o'zbekcha leksik muqobil bilan almashtirilib, o'zbek tilining odatiy so'z birikmasi qolipi vujudga keladi; ikkinchi yo'nalishda esa chuqurroq grammatik qayta qurish amalga oshirilib, masalan, "Adashgan o'g'ilning qaytishi" nomida qaratqichli bog'lanish va harakat nomi vositasida yangi sintaktik butunlik shakllantiriladi.

Ikkinchi o'rinda aralash yoki yarim tarjima tipi joylashgan bo'lib, u 16 ta birlikni (19,8 foiz) qamrab oladi. Bu modelda asar nomidagi atoqli ot qismi (antroponim, toponim yoki mifonim) asl yoki vositachi tildagi tovush qiyofasida saqlanadi, unga hamroh bo'lgan turdosh ot qismi esa o'zbekchaga tarjima qilinadi. Shuningdek, o'zbek tilining egalik va kelishik qo'shimchalari xorijiy o'zakka tabiiy ravishda birikadi. "Sikstin Madonnasi", "Villendorf Venerasi", "Naramsin stellasi", "Gonzaga kameyasi", "Fransua vazasi" kabi nomlar aynan shu qolip asosida vujudga kelgan. Ushbu model o'zbek tilining grammatik va sintaktik qonuniyatlariga eng mos keluvchi va yuqori mahsuldorlikka ega vosita ekanligini namoyon etadi.

Uchinchi model transkripsiya usuli bo'lib, u 10 ta birlikda (12,3 foiz) qayd etildi. Mazkur usul faqat qat'iy semantik shart mavjud bo'lganda - asar nomi faqatgina shaxs ismi, diniy yoki mifologik qahramon otidan iborat bo'lgan taqdiridagina qo'llanadi. "Mona Liza", "Jokonda", "Diskobol", "Menada", "David", "Spas" kabi nomlar shular jumlasidandir. Atoqli otlar o'z mohiyatiga ko'ra tarjima qilinmaydi, chunki ularning lisoniy vazifasi tasvirni izohlash emas, balki referentni aniq tanitishdan iboratdir. "Diskobol" va "Menada" so'zlari yunon tilida dastlab turdosh ot bo'lgan bo'lsa-da, o'zbek tiliga mustaqil san'atshunoslik atamasi va atoqli ot maqomida o'zlashgan.

Qolgan o'zlashuv modellari nisbatan kamroq miqdorni tashkil etadi. Jumladan, tavsifiy tarjima tipi 4 ta birlikda (4,9 foiz) uchraydi ("G'oz bilan o'ynayotgan bola", "Uch farishta"); qabul qiluvchi tilga umuman moslashtirilmagan asl yoki uchinchi tildagi yozuv shakli ham 4 ta birlikni (4,9 foiz) tashkil etadi ("La Belle Jardinière", "Madonna of the Chair", "Trinite", "Entombment"); transkripsiya va tarjimaning birgalikda, ya'ni qavs ichidagi izoh orqali berilishi 2 ta birlikda (2,5 foiz) kuzatiladi ("Diskobol (Disk otuvchi)"); shuningdek, boshqa bir diniy-madaniy tizim tushunchasi bilan noo'rin almashtirilgan diniy-e'tiqodiy o'rinbosar modeli 1 ta holatda (1,2 foiz) - "Kursk guberniyasidagi xaj yurish" ko'rinishida qayd etildi.

Muhokama

Tadqiqotning strukturaviy qiyosiy tahlili o'zlashma artionimlar bilan milliy o'zbek artionimlarining tarkibiy modellari o'rtasida jiddiy miqdoriy tafovutlar mavjudligini ko'rsatdi. Olingan natijalar 687 ta milliy o'zbek artionimlari korpusi ko'rsatkichlari bilan solishtirilganda quyidagi manzarani namoyon etdi:

Birikma shaklidagi nomlar: o'zlashma artionimlarda 80,2 foizni tashkil etgani holda, milliy artionimlar korpusida 56,8 foizni tashkil etadi (O.O. Azamatova tadqiqotida aniqlangan 57,5 foizlik o'rtacha umumiy darajadan [5] o'zlashma fond ancha yuqori turadi, bunga xorijiy tillardagi artikl, predlog va

sifatlarning o'zbekchaga faqat so'z birikmasi orqali o'g'irilishi sababdir);

Bir so'zli nomlar: o'zlashma korpusda 14,8 foiz, o'zbek milliy korpusida 18,0 foiz;

Gap shaklidagi nomlar: o'zlashma fond 2,5 foiz, milliy korpusda 1,6 foiz (masalan, rus tilidagi gap qolipidan aynan tarjima qilingan "Qora qarg'alar uchib kelishdi" kabi nomlar);

Nuqtali yoki tireli murakkab nomlar: o'zlashma korpusda 2,5 foiz ("Mis chavandoz – Pyotr birinchi", "Jangchi – sak"), milliy fond 6,7 foiz;

Sof atoqli otdan iborat nomlar: milliy korpusda 10,5 foizni tashkil etsa, o'zlashma korpusda bunday birliklar qayd etilmadi, chunki transkripsiya qilingan atoqli otlar tarkibiy jihatdan bir so'zli nomlar guruhiga kiritildi.

Tadqiq etilgan 81 ta birlikning deyarli barchasi o'zbek tiliga g'arbiy tillardan to'g'ridan-to'g'ri emas, balki rus tili vositachiligidan kirib kelgani aniqlandi. Buni italyan va fransuzcha nomlarning rus fonetik qolipida berilishi ("Jokonda", "Mikelanjelo", "Titsian"), ruscha sarlavha strukturasi aynan ko'chirilishi va rus san'atshunosligida qabul qilingan shartli nomlarning o'zgarishsiz qabul qilinishi yaqqol isbotlaydi. Masalan, Rafael Santining mashhur asari italyan asl nomdan emas, balki ruscha "Сикстинская Мадонна" birikmasidan nusxa olinib, "Sikstin Madonnasi" tarzida o'zlashtirilgan. Vositachi til lisoniy birlikning semantik yukiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi, chunki nom asl manbadan ikki bosqichli uzoqlashishga uchraydi va har bir bosqichda tarjima xatosi hamda noaniqliklar ehtimoli ikki barobar ortadi. Qolaversa, rus tilining ta'siri o'zbek milliy artionimlarida ham chuqur iz qoldirgan: "portret", "natyurmort", "etyud", "kompozitsiya" kabi janr atamaları 1940–1959-yillardagi o'zbek rassomlari asarlari nomlarining uchdan bir qismida bevosita ishtirok etgan.

Kataloglashtirish jarayonida korpusdagi 81 ta nomning 13 tasida (har olti birlikdan birida) jiddiy ziddiyatlar, chalkashliklar, qo'pol tarjima xatolari va variantlilik holatlari aniqlandi. Mazkur muammolar oltita asosiy guruhga bo'linadi: Birinchisi, ruscha iboraning noto'g'ri yoki so'zma-so'z o'g'irilishi oqibatida kelib chiqqan nomuvofiqliklardir. Leonardo da Vinchining "Il Cenacolo" freskasi o'zbek manbalarida "Oxirgi kechki ovqat", "Oxirgi kechlik" va "Sirli oqshomlar" variantlarida uchraydi. Uchinchi variant ruscha "Тайная вечеря" iborasining chala va xato tarjimasini bo'lib, unda ruscha "вечеря" (kechki ovqat) so'zi vaqt ma'nosidagi "oqshom" bilan yanglishtirilgan, qolaversa, asl nomda bo'lmagan ko'plik shakli asossiz qo'shilgan.

Ikkinchisi, diniy-e'tiqodiy va konfessional tushunchalarning mutlaqo noo'rin almashtirilishidir. I. Repinning "Крестный ход в Курской губернии" kartinasi o'zbek manbasida "Kursk guberniyasidagi xaj yurish" shaklida berilgan. Xristianlikdagi but va xoch ko'tarib cherkov atrofida yurish marosimini ifodalovchi tushunchaning islom dinidagi muqaddas arkon - Makkaga ziyorat ("haj") atamasi bilan almashtirilishi asarning nafaqat g'oyaviy mazmunini, balki tarixiy voqeligi ham butunlay buzadi; bu asar uchun "Xoch yurishi" atamasi to'g'ri sanaladi. Shuningdek, A. Ivanovning "Явление Христа народу" asari nomida o'zbek tilida qadimdan barqarorlashgan "Iso Masih" me'yori o'rniga ruscha "Xrist" shaklining to'g'ridan-to'g'ri ko'chirilishi ("Xristning xalqqa ko'rinishi") kuzatiladi.

Uchinchisi, leksik aniqlikning yo'qolishi va ortiqcha so'z qo'shish holatlaridir. A. Savrasovning "Грачи прилетели" asari "Qora qarg'alar uchib kelishdi" tarzida berilgan bo'lib, ruscha "гряч" ornitologik jihatdan alohida qush turi (zog'cha/qarg'asimonlar turi) bo'lsa-da, o'zbekchada umumiy qilib qora qarg'a deb noto'g'ri atalgan. V. Surikovning "Боярыня Морозова" asari nomida esa ruscha bir so'zdan iborat "боярыня" (boyar ayol) tushunchasini ifodalash uchun o'zbek manbasida "Morozova boyvuchcha oyim" shaklida ikki marta takroriy komponent qo'llangan.

To'rtinchisi, chet tilidagi grafik shakllarning qo'pol buzilishi va muallif ismlarining pala-partish yozilishidir. Rafael asari sifatida keltirilgan "La Belle Jandinière"

birikmasida “Jardinière” so’zi aslida “Jardinière” bo’lishi lozim, “Entombmeut” esa “Entombment” so’zining xato bosilgan shaklidir. Qolaversa, o’zbek matnlarida Titsian va Tistian, Jorjone va Djordjone, Rembrandt va Rembrant, Mikelanjelo, Mikelangelo va Mikelenjelo kabi antroponimik variantlarning bir vaqtda barqarorsiz qo’llanishi bibliografik qidiruvni murakkablashtiradi.

Beshinchisi, manbashunoslik va san’atshunoslik faktlarining yangilashirilishidir. Ayrim manbalarda Rafaelga nisbat berilgan “Havoning yaratilishi” mavzusi aslida Mikelanjeloning Sikstin kapellasi shifotidagi mashhur freskalariga oiddir. Mikelanjelo asari bir darslikda “Olamni yaratilishi” deb xato berilgan bo’lsa, aslida bu kompozitsiya “Odam Atoning yaratilishi” deb ataladi. Shuningdek, A. Rublyovga nisbat berilgan “Ierusalimga qochish” va “Taqvodorlarning jamiyatga yurishi” nomlari ikonografik an’anaga zid bo’lib, manbalarda bular “Misrga qochish” hamda “Taqvodorlarning jannatga yurishi” deb yuritiladi.

Oltinchisi, janr va ontologik maqomning chalkashtirilishidir. Masalan, Simon Ushakovning “Ikona san’atini sevuvchilarga maslahat” asari tasviriy rangtasvir namunasi emas, balki nazariy-diniy risola bo’lgani sababli u artionim emas, qat’iy ta’rifga ko’ra bibliionim hisoblanadi. “Axill qalqoni” esa real saqlanib qolgan moddiy asar bo’lmay, Gomerning “Iliada” dostonidagi poetik-mifologik tavsifdir.

Aniqlangan ushbu tizimli kamchiliklarni bartaraf etish uchun o’zlashma artionimlarni me’yorlashtirishning quyidagi olti bosqichli tamoyillarini qat’iy tatbiq etish lozim:

Asl manba tiliga tayanish: Me’yoriy shakl vositachi rus tili emas, balki asarning yaratilgan asl tildagi nomi bilan solishtirilgandan so’ng qabul qilinishi shart;

Diniy-madaniy tizim daxlsizligi: Bir diniy yoki madaniy muhitga xos bo’lgan xususiy atamani boshqa diniy e’tiqod tushunchalari bilan sun’iy almashtirishga yo’l qo’yilmaydi;

Obraz va obyektning semantik aniqligi: Nomdagi so’z asarda tasvirlangan obyekt yoki harakatning mohiyatini buzmasdan, to’g’ri ifodalashi lozim;

Imlo me’yorlarining bixilligi: Chet so’zlar, bosh harflar va qo’shma nomlarning yozilishi amaldagi rasmiy imlo qoidalariga [6] qat’iy bo’ysundirilishi shart;

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Воложанина Т.С., Капитонова М.А. Особенности перевода артионимов с русского языка на английский // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 31 (322). Филология. Искусствоведение. Вып. 84. – С. 137–139.
2. Мухаметгареева Н.М. Артионим во французском и русском искусствоведческих дискурсах: лингвокультурологический аспект перевода: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Казань, 2017. – 215 с.
3. Мухаметгареева Н.М., Юсупова З.А. Эволюция артионима: особенности функционирования // Russian Linguistic Bulletin. – 2022. – № 8 (36). – С. 1–5. – DOI: 10.18454/RULB.2022.36.20.
4. Azamatova O.O. O’zbek tilida artionimlarning lingvistik tadqiqi (tasviriy san’at asarlarining nomlari asosida): filol. fan. bo’yicha falsafa d-ri (PhD) diss. avtoref. – Andijon, 2024. – 54 b.

Matniy chastota va an’ana ustuvorligi: Agar bir nechta to’g’ri variant mavjud bo’lsa, o’zbek akademik diskursida eng ko’p qo’llangan va mustahkamlangan shaklga ustunlik beriladi;

Variantlilik kartotekasini yuritish: Tavsiya etilgan me’yoriy shakl bilan birga boshqa barcha muomaladagi variantlar lisoniy meros va fakt sifatida maxsus lug’at-kartotekalarda izoh bilan saqlanishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa va takliflar

Jahon va rus tasviriy san’ati asarlari nomlarining o’zbek tilida moslashuvi hamda ularning variantlilik holatlarini tahlil qilish quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi: Birinchidan, o’zlashma artionimlar o’zbek onomastikasida o’ziga xos o’rin tutib, ularning moslashuvida tovush qiyofasidan ko’ra semantik va madaniy moslik mezoni hal qiluvchi rol o’ynaydi. To’liq tarjima (54,3 foiz) va aralash tip (19,8 foiz) o’zlashma korpusning asosiy qismini tashkil etib, xorijiy nomlarni o’zbek tili tabiatiga moslashtirishning eng qulay va mahsuldor lisoniy mexanizmlari ekanligini ko’rsatadi. Ikkinchidan, o’zlashma artionimlarning tarkibiy tuzilishi o’zbek milliy artionimlaridan sezilarli farq qiladi. Unda so’z birikmasi shaklidagi nomlar 80,2 foizni tashkil etishi manba tildagi sintaktik elementlarning tarjima jarayonida tahliliy birikmalarga aylanishi bilan asoslanadi. Transkripsiya qilingan nomlar esa faqat sof atoqli otlar (shaxs va mifologik obraz nomlari) doirasida cheklanadi. Uchinchidan, rus tili vositachiligida kirib kelish o’zlashma nomlar tizimida ikki tomonlama xarakter kasb etgan: u bir tomondan o’zbek tilini boyitgan va jahon durdonalari bilan tanishtirgan bo’lsa, ikkinchi tomondan fonetik va semantik jihatdan asl manbadan uzoqlashgan, chalkash va nuqsonli variantlarning paydo bo’lishiga olib kelgan. To’rtinchidan, korpusdagi har olti birlikdan birida nomuvofiqlik va ziddiyatlarning aniqlanishi o’zbek san’atshunosligi hamda leksikografiyasida artionimlarni ilmiy me’yorlashtirish zarurati yetilganini ko’rsatadi. Maqolada taklif etilgan olti tamoyil asosida “Oxirgi kechki ovqat”, “Xoch yurishi”, “Iso Masihning xalqqa ko’rinishi”, “Boyarinya Morozova” kabi shakllarni yagona me’yor sifatida qabul qilish va bu tizimni doimiy ilmiy kartoteka asosida boshqarish tavsiya etiladi.

5. Azamatova O.O. O’zbek tilidagi ideonimlarning leksik-semantik va pragmatik xususiyatlari // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika. – 2024. – Maxsus son. – B. 724–730.
6. O’zbek tilining asosiy imlo qoidalari / O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339-son qarori bilan tasdiqlangan. – Toshkent: O’zbekiston, 1995. – 32 b.
7. Weinreich U. Languages in Contact: Findings and Problems. – The Hague: Mouton, 1953. – 148 p.
8. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
9. Venuti L. The Translator’s Invisibility: A History of Translation. – London: Routledge, 1995. – 353 p.
10. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 480 p.